

סימן קנ"ה

יחסי גברים ונשים במקומות עבודה

מבוא

ימי בראשית ומהותה לא השתנתה מעולם. גם בהלכות שבת, כמובן, מצאנו שינויים, אך מכל מקום שינויים אלו מעטים יחסית, ואילו השינויים שעוברת החברה מפעם לפעם הם הרבה יותר תדירים, וגם אופי השינוי הוא לפעמים הרבה יותר מהפכני. חז"ל אף הרבו לבסס את התשתית ההלכתית של הלכות שבת כך שמהותן ויישומן הוא ברור, וְאֵלוּ הַלְכוֹת הַנוֹגְעוֹת לַחֲבֵרָה קִיבְלוּ הַתִּיּוֹנִים מִצֻּמְצֻמַת יוֹתֵר בַּגִּמְרָא, וְעַל כֵּן רַאשׁוֹנִים וְאַחֲרוֹנִים גַּם יַחַד הִצִּיעוּ כִּיּוֹנִים הַלְכִיתִים מִגּוֹוֹנִים עַל מִנַּת לְהַשְׁלִים אֶת הַתְּמוּנָה.

בדורות האחרונים השתנתה החברה מן הקצה אל הקצה, וכשם שפעלו ראשונים ואחרונים בעבר להשלים את התמונה על מנת להורות לקהליהם את הדרך אשר ילכו בה, כך גם בדורנו יש צורך בהתוויית דרכי פעולה הלכתיות ברורות בכל הנוגע להתערות בחברה, בין הדתית ובין הכללית. שוויון ההזדמנויות המלא שמציעה החברה כיום, הביא מצד אחד להישגים נפלאים. כל סוגי העבודות פתוחות בעיקרון לנשים כמו לגברים,

נבם יקר וחיביב יש לה ליהדות, והוא ההלכה. גדולתה של ההלכה הינה שהיא מתווה דרך בכל תחומי החיים, מעניינים רוחניים כגון תלמוד תורה, תפילה ויסודות האמונה, ועד לעניינים החומריים ביותר כגון סדר הקימה בבוקר, איזה אוכל מותר לאכול ואפילו איך להתלבש. אמנם, למרות התחום הרחב שעליו פורשת ההלכה את כנפיה, מערכת היחסים של ההלכה עם הנושאים השונים מְשֻׁתָּנָה מנושא לנושא. אין לדמות קביעה הלכתית בנושא הלכות שבת, לקביעה הלכתית בנושא הלכות הקשורות בציבור, אופיו והליכותיו. בעוד היישום המעשי של הלכות שבת שנובע מתוך העקרונות ההלכתיים של הלכות אלו עובר שינוי מועט יחסית בחלוף השנים, היישום ההלכתי של הלכות הנוגעות לציבור עובר שינויים נרחבים מדור לדור.

סיבה אחת מתוך רבות לשינויים אלו בהלכות הנוגעות לחברה היא שחברה, מעצם טיבה, משתנה בחלוף השנים, מה שאין כן השבת שהיא קיימת מששת

והאישה נעשתה שותפה לא רק לבניין הבית אלא אף לקיומו הכלכלי. דבר זה מביא שותפות־דרך, נותן לנשים לבטא את עצמם במגוון דרכים שלא היו אפשריות לפני כן, ואף מביא את האישה להכרה מחודשת בכבודה וערכה של האישה.

אמנם, לא סוד הוא כי בצד זה חוותה החברה אף התדרדרות מוסרית נוראה. ההתקדמות החברתית לא הביאה עמה התקדמות מוסרית מקבילה. המפגש התדיר בין גברים ונשים במרחב הציבורי, בתוספת חוסר הריסון בתחום הלבוש הצנוע הקיים בתרבות המערבית המודרנית, הביא לתוצאות קשות ביותר. לא זו בלבד שֶׁעוֹבְדוֹת אלו הובילו לחוסר־נאמנות של הבעל לאשתו ולהיפך, ולפשיטת־רגל של מוסד הנישואין בחלקים רחבים של האוכלוסייה, הדבר אף הוביל למצב שבו גברים רמסו את כבודן של הנשים בדרכים שונות, מהטרדה מינית קלה ועד ניסיונות כפייה ליחסי אישות. תופעות אלו פשו במידה כה רבה שאפילו ראשי ערים ומדינות נאשמו בכגון זה.

תוצאותיה של מציאות זו ניכרות היטב אף ברחוב החרדי, שהגיב בצורה קיצונית למציאות הקיצונית נטולת־

הרסן הקיימת בציבור הכללי. ברחוב החרדי הוחמרו נהלי הצניעות, חודדו נהלי העבודה המשותפת בין גברים לנשים, והקריאה להפרדת נשים מגברים באוטובוס, ברחוב ובכל מקום שרק ניתן, הפכו לדבר שבשגרה.

אולם, בשנים האחרונות אנו עדים לניסיונות ראויים לשבח של הציבור הכללי להשיב את הסדר על כנו, ובמיוחד בתחום ההטרדה המינית. תקנות חדשות נכתבו והופצו בכל מקומות העבודה והרגישות לנושא זה עלתה פלאים. אף שערכי החברה הכללית בעניינים אלו עדיין רחוקים מערכי החברה הדתית כברת־דרך, מכל מקום, לעניין המחאה על רמיסת כבוד האישה נראה כי ישנה תמימות־דעים בנוגע לחומרת העניין והצורך בטיפול שורשי ויעיל למיגורה.

מתוך ניתוח זה ניתן להבין את הצורך בתשובה זו. מצד אחד, הציבור הדתי־לאומי מעורה בעולם הכללי, מסתובב באותן מסגרות שבהן מסתובב הציבור הכללי, ועובד במקומות עבודה יחד עם הציבור הכללי. מצד שני, העולם הערכי של הציבור הדתי־לאומי מבוסס על אותם עקרונות שעליהם מבוסס העולם החרדי. מתוך שתי עובדות אלו בוקעת

ועולה הדילמה ההלכתית שנדון בה כאן: כיצד יש לאדם בעל השקפת־עולם דתית־לאומית להתנהל במרחב הציבורי הכללי, בעודו מחזיק בכללים הלכתיים ובמסורת אבות המחייבת שמירה על כללי צניעות? שאלה זו – שאלה רחבה היא, ובמסגרת תשובה זו נדון אך ורק בנושאים השונים הקשורים ביחסי גברים ונשים במקומות עבודה, ויהי רצון שנכוון לאמיתה של תורה.

פרק א': האם מותר ללכת במרחב הציבורי במקומות בהם יש בעיית צניעות?

כתב הגאון הרב משה פיינשטיין (אבהע"ז א', ג"ו) לעניין הליכה ברחובות העיר כשיש נשים שהולכות שם בלבוש שאינו צנוע, בזה הלשון: "ומסתבר שברחובות הוא דבר נקל להסיח דעתו משום שטרוד בהליכתו שלא יוזק ולא יזיק, אבל בכל אופן אי אפשר לאסור דבר שאין יכולין לעמוד בה". לכאורה, קביעתו של הגרמ"פ אינה מובנת מאליה: מה עומד מאחורי סברה פשוטה זו, שאי אפשר לאסור דבר שאין יכולים לעמוד בו? הלוא מפשטות דבריו אין הוא עוסק במצב של פיקוח נפש או איבוד ממון, אלא בסתם התנהגות שגרתית של אנשים היוצאים ומהלכים ברחובות לצרכים שונים. מדוע כל כך

פשוט הוא לגרמ"פ שמותר לו לאדם לצאת החוצה אל הרחובות המלאים במראות אסורים, כאשר לכאורה ההלכה אינה מתירה זאת, וְלוּ משום שאי אפשר לעמוד בכך? האם יש כאן כניעה של ההלכה אל מול המציאות?

הבנת דבר זה תלויה בהבנת הסוגיה במסכת בבא בתרא (נ"ז:), וזו לשון הסוגיה שם: "ועוצם עיניו מראות ברע" – אמר רבי חייא בר אבא: זה שאין מסתכל בנשים בשעה שעומדות על הכביסה. היכי דמי? אי דאיכא דרכא אחריתא, רשע הוא! אי דליכא דרכא אחריתא, אנוס הוא! לעולם דליכא דרכא אחריתא, ואפילו הכי מיבעי ליה למינס נפשיה". אף שמלשון הגמרא במסכת מכות (כ"ד.) משמע שדרשה זו אינה אלא דברי חסידות ואינה הלכה למעשה לכל אדם, וגם מדברי ספר חסידים (סימן ט') משמע כך, מכל מקום הרמב"ם בהלכות איסורי ביאה (כ"א, כ"א) הביא דין זה להלכה, וכן נפסקו הדברים בשולחן ערוך (אבהע"ז, כ"א, א'). אם כן, הלכה גמורה היא.

אולם, כמה שאלות עולות מתוך פשוט הסוגיה:

(א) כיצד יש להבין את דרשת הגמרא? מדוע מפרשים את הפסוק דווקא

עיניו לא נקרא רשע. נראה שנחלקו הראשונים בטעם האיסור ללכת ליד הנשים העומדות על הכביסה.

דעת רשב"ם (שם) שסיבת האיסור היא "שלא היה לו לקרב אלא להרחיק מן העבירה דקיימא לן: 'הרחק מן הכיעור'". מקור דבריו בברייתא במסכת חולין (מ"ד:), שם אמרו: "דן את הדין; זיכה וחייב, טימא וטיהר, אסר והתיר, וכן העדים שהעידו – כולן רשאי ליקח, אבל אמרו חכמים: הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו", ובשיטה מקובצת (שם) הביא פירוש תוספות חיצוניות: "דבר מכוער – שלא יאמרו הוֹרָה מתוך הנאתו, ומן הדומה לכיעור – שלא יעשה דבר שידמה לבני אדם שלכך הורה, שהיה רוצה ליקח ממנו". אם כן, יסוד האיסור בסוגייתנו הוא האיסור שבמסכת חולין, יסודו הוא מראית עין והרחקה מן הכיעור. כך סבר גם רב יצחק קרקושא (תלמיד חבר לרמב"ן) בפירושו שם, וכן נראה מדברי הרמ"ה.

על פי זה מתבארות כל שאלותינו. כיון שיסוד האיסור הוא התרחקות מן הכיעור סבר רשב"ם כי אף אם עוצם עיניו – נקרא רשע בדאיכא דרכא אחריתא, שהרי עדיין לא מתרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור ככל יכולתו.

בנשים העומדות על הכביסה ולא לעניין פגישת נשים בדרך סתם?

(ב) מניין לה לגמרא שיש איסור בהליכה בדרך שיש בה אישה העומדת על הכביסה? מהו מקור האיסור?

(ג) אם ישנו איסור, מהו יסוד ההיתר בדליכא דרכא אחריתא? כיצד יש להתיר ללכת ולעבור על איסור אף אם אין דרך אחרת? וגם כאן לא משמע שמדובר בפיקוח נפש או בצורך חשוב, אלא סתמה הגמרא בכל אדם הרוצה להגיע ממקום למקום.

(ד) מהו יסוד החילוק בין איכא דרכא אחריתא לליכא דרכא אחריתא? לכאורה זוהי סברת חז"ל, אך מהו המקור לסברתם זו?

תשובות לשאלות אלו יספק עיוננו במחלוקת הראשונים בהסבר דברי הגמרא. רשב"ם (ד"ה 'רשע') הסביר שאם יכול ללכת בדרך אחרת, אזי אם הולך בדרך שבה יוכל לראות נשים העומדות על הכביסה – ואפילו עוצם עיניו – הרי הוא רשע. הנימוקי יוסף על הרי"ף (ד"ה 'היכי') לעומת זאת, הסביר שרק מי שאינו עוצם עיניו נקרא רשע בדאיכא דרכא אחריתא, אך אם עוצם

מהלך הגמרא ברור לפי זה: הגמרא עוסקת בהתרחקות מן הכיעור, ואין בפגישה סתמית של נשים בדרך עניין כיעור שהרי זהו דרך העולם, אלא שבנשים העומדות על הכביסה ומגלות זרועותיהן ושוקיהן תיתכן מראית עין שיש להרחיק ממנה, ועל כן עוסקת הגמרא דווקא במקרה זה. הנה, מעיקר הדין אין כל איסור ללכת אף בדאיכא דרכא אחריתא באותה דרך שבה הנשים עומדות על הכביסה, ורק חכמים אסרו משום הרחקה מן הכיעור כמבואר, ועל כן בדליכא דרכא אחריתא ודאי שמותר לו ללכת שם ובלבד שישמור עיניו.

אמנם, סברת הנימוקי יוסף שונה, ונראה ששיטתו היא שיסוד האיסור הוא חשש הרהורים אסורים, וכפי שכתב רבנו גרשום (ד"ה 'שעומדות'): "שלא יגרה בעצמו יצר הרע", וכן נראה מהמאירי. לכאורה זהו גם פשט הסוגיה, שעוצם עיניו הוא זה שאינו מסתכל בנשים בשעת הכביסה. לפי זה משמע שכל מקום שיש חשש שיבוא להסתכל בנשים אסור לו ללכת לשם אם יכול ללכת בדרך אחרת, וכן משמע מהגהות המהרש"ל לטור שהביא הב"ח (או"ח, א', אות ד'), וזה לשונו: "לומר שתעצים עיניך מראות ברע, פירוש: שתפריש עצמך מן המקומות שתבא בהם לידי

ראיית דבר רע, ואם יבא לך פתאום מכל מקום יש תקנה בהטיית הלב...". לפי זה יש לעיין מניין לחז"ל לאסור כל כך ללכת בכל מקום שיש חשש שמא יסתכל, ואפילו שיש דרך אחרת מדוע אסרו את המקומות בעצמם ולא ציוו במקום זאת על האדם לשמור עיניו?

נראה לחדש בהבנת הסוגיה, שכל מה שאסרו ללכת בדרך שיש בה נשים העומדות על הכביסה הוא דווקא כשמכוון להסתכל בהן ולצורך כך הולך, או אפילו כשהולך סתם לטיול שמסתכל סביבו וודאי יבוא להסתכל אף בנשים ששם ויבוא לידי הרהור, אך כשאינו הולך לצורך כך לא אסרו כלל, וכך צריך לפרש את הסוגיה, שבדאיכא דרכא אחריתא הרי יש לו דרך אחרת שיכול ללכת בה, ומדוע בוחר ללכת דווקא בזו שיש בה נשים העומדות על הכביסה? ובתוספות במסכת עבודה זרה (מ"ח, ד"ה 'אי') כתבו שמדובר בשתי דרכים שוות באורכן ואפילו מצד זה אין עדיפות לאחת על חברתה! מדוע יבחר ללכת דווקא בזו? אין זה אלא מפני שהוא רשע. ועל כן הסביר הנימוקי יוסף שדווקא אם אינו עוצם עיניו הוא רשע שהרי הולך כדי להסתכל, אך בעוצם עיניו – אף שיש לו דרך אחרת – מכל מקום אינו לא צדיק ולא רשע (לשון

הנימוקי יוסף), ויכול ללכת אף בשיש לו דרך אחרת. כשאין לו דרך אחרת, אף אם אינו עוצם עיניו הרי אין לו ברירה וחייב ללכת בדרך זו, ואף שיש שם נשים העומדות על הכביסה יכול להסתכל בדרך ואינו מחויב לעצום עיניו, אלא שכמובן ישתדל לשמור עיניו ככל הניתן.

לפי דברינו מובנים דברי הגמרא, ש'עוצם עיניו מראות ברע' הוא מעלה מיוחדת במקרה שליכא דרכא אחריתא ואף על פי כן מצער ואונס נפשו ועוצם עיניו בדרך וזו מעלה גדולה. מי שיש לו שני דרכים ובוחר ללכת דווקא בדרך שיש בה נשים העומדות על הכביסה הרי זה רשע, שהרי מוכח שכוונתו להסתכל וליהנות מן הנשים, וזה איסור גמור של הרהור, ואולי הוא אף איסור 'לא תקרבו לגלות ערוה' דאורייתא. גם בטיוול בעלמא מכניס עצמו לספק הרהור בלא טעם וגם בזה אסור. אמנם, אם יש לו שתי דרכים, וצריך ללכת בדרך שבה נשים עומדות על הכביסה ועושה כן תוך שמירת עיניו, אין בזה לא צדקות ולא רשעות, ומכל מקום אין בזה איסור ומותר לעשות כן כיון שלא מכוון לראות ביופי הנשים ואף הולך שם לצורך.

כדי להראות שחידוש זה אמת לאמיתה בפירוש הסוגיה לפי רוב הראשונים, נביא לזה כמה ראיות גדולות. ראשית, נזכיר מה שהגמרא במסכת פסחים (כ"ה: ז"כ"ו.) דנה בעניין הנאה הבאה לו לאדם בעל כרחו, והלכה למעשה נפסק שהכול תלוי בכוונה, ובין אפשר וקמכוין ובין לא אפשר וקמכוין מותר לאדם להיות במקום שבו מגיעה לו הנאה בעל כרחו. החפץ חיים הביא סוגיה זו בספרו (כלל ו', אות י"ד) וכן את סוגייתנו במסכת בבא בתרא, והקשה: "ואם כן הכא נמי אמאי פסקינן דאפשר ולא מכוין, דהיינו שאפשר לו לילך בדרך אחר ולא יפגע באיסור הנאה של עכומ"ז והוא הולך בדרך זו, כיון שהוא הולך לדרכו ואינו מכוין ליהנות שרי ולא דוקא בעכומ"ז דכל שכן הוא בכל איסורין שבעולם... והכא בבבא בתרא קרינהו הגמרא רשע לפירוש הרשב"ם אפילו אם הוא עוצם עיניו כיון שיש לו דרך אחרת, ואפילו לפסק החכמת אדם שהובא למעלה שפסק דצריך לאטום אזניו ולעצום עיניו גם כן קשה דהלא על כל פנים באטימת אזנים ועצימת עינים שרי אפילו אם יש לו דרך אחרת כיון שהוא הולך לדרכו ואינו מתכוין בשביל להנות, ואם כן הכא נמי הרי הוא הולך על שפת הנהר כמו

שכתב בזה הלשון: "וכן אסור לאדם להסתכל בנשים בשעה שהן עומדות על הכביסה, אפילו להסתכל בבגדי צמר של אשה שהוא מכירה אסור, שלא יבוא לידי הרהור". ולכאורה קשה, שלא חילק בין איכא דרכא אחרינא לליכא דרכא אחרינא, וגם השולחן ערוך (שם) פסק כן בסתם בעקבותיו. הגאון הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחזה דעת (ה', ס"ג) הביא משו"ת אז נדברו (חלק ז', סימן ע"ה) שדעת הרמב"ם לאסור אף בדליכא דרכא אחרינא, אך זה לכאורה קשה שהרמב"ם יפסוק כנגד הגמרא וגם כנגד הרי"ף שפסק מפורש לחלק כדברי הגמרא.

ברם, על פי דברינו, דברי הרמב"ם פשוטים ומבוארים, ולא שהתכוון להחמיר ולאסור אף בדליכא דרכא אחרינא, אלא שכלל לא הביא עניין הליכה בדרך זו או אחרת בדבריו אלא פסק בסתם שאין להסתכל על הנשים העומדות על הכביסה, וזה כדברינו, שאין איסור ללכת בדרך עצמה אלא שהאיסור הוא ללכת בדרך זו לשם הסתכלות בנשים או בסתם שודאי יבוא להסתכל בהם, ועל כן פסק הרמב"ם בסתם שהאיסור הוא להסתכל בנשים העומדות על הכביסה. כדברים אלו

שמשמע בפירוש הרשב"ם שם ואינו הולך בשביל זה ואפילו הכי קוראתו בגמרא רשע?".

החפ"ז חיים כותב שעייין הרבה בזאת הקושיה, ולא מצא מזור אלא לומר שבעריות – נפש אדם מחמתן ועל כן החמירו בהם יותר משאר דברים. אמנם, אחר בקשת המחילה, החיסרון בדבריו מבואר, שהרי לא מצאנו זכר לחילוק זה בגמרא. אכן קושייתו קושיה חזקה, שאם כשאינו מכוון לאתו עניין הנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו מותרת, מדוע אסור ללכת בדרך שיש בה נשים העומדות על הכביסה, שהרי אין הוא מכוון להסתכל בהם? ועתה, על פי דברינו הדברים מיושבים, שבאמת מה שאסרו שם הוא במכוון ללכת בדרך זו על מנת להסתכל בנשים העומדות על הכביסה, או בסתם שודאי יבוא להסתכל בהם, ובכגון זה ודאי רשע הוא כפי שאומרת הגמרא שהרי יש לו דרך אחרת ובוחזר בזו שיש בה מראות אסורות על מנת להסתכל בנשים, ובאפשר וקמכוין הכל מודים שאסור ליהנות מאותה הנאה.

עוד ראייה לדבר משיטת הרמב"ם, שרבים וגדולים תמהו על דבריו בהלכות איסורי ביאה (כ"א, כ"א)

בשינוי מועט כתב הגרמ"פ בשו"ת אגרות משה (אבהע"ז א', נ"ו).

ראיה גדולה לשיטתנו מצאנו במסכת עבודה זרה (מ"ח:), שבמשנה אמרו שאשרה הגוזלת את הרבים ועבר תחתיה – טהור (ולא טמאוהו משום תקרובת עבודה זרה), ועל כך דנה הגמרא שם: "איבעיא להו: עבר או עובר? רבי יצחק בן אלעזר משמיה דחזקיה אמר: עובר, ורבי יוחנן אמר: אם עבר. ולא פליגי: הא דאיכא דירכא אחרינא, הא דליכא דירכא אחרינא. אמר ליה רב ששת לשמעיה: כי מטית להתם ארהיטני. היכי דמי? אי דליכא דירכא אחרינא, למה לי ארהיטני? מישרא שרי! ואי דאיכא דירכא אחרינא, כי אמר ארהיטני מי שרי? לעולם דליכא דירכא אחרינא, ואדם חשוב שאני". ונראה כי סוגיה זו דומה לסוגייתנו, שלהלכה פסקו לחלק שבדליכא דרכא אחרינא יכול לעבור תחת האשרה, ובדאיכא דרכא אחרינא לא יעבור לכתחילה אך אם עבר הרי הוא טהור. ולכאורה קשה: אם הדבר מותר בדיעבד או בדליכא דרכא אחרינא, מה טעם אסרו כלל אפילו בדאיכא דרכא אחרינא ולא התירו לגמרי באשרה הגוזלת את הרבים? ולכאורה הוא גם מקרה של אפשר ולא קמכוין שהוא מותר?

ורתירין הרמב"ן: "ואיכא למימר כיון דודאי מתהני בצל חיישינן דילמא אידי דאזיל ואתי מכוין להנאת הצל ולא אדעתיה, ומשום הכי לא שרינן ליה לעבור לכתחילה כדאפשר", ומבואר גם בריטב"א כדברים האלה שכיוון שחייב לעבור תחת האשרה יש לחשוש שיכוון ליהנות ועל כן, כשיכול, יש לו לעבור במקום אחר. גם כתב שאולי יש לחשוש לכך שנראה כנהנה מהאשרה, וגם המאירי כתב כן שיש לחשוש שנראה כנהנה. שתי הדעות הללו הן שתי הדעות שראינו אף בסוגייתנו לעניין נשים העומדות על הכביסה, שיש לחשוש לכוונה ליהנות או לכך שיש לו להתרחק מן הכיעור ומן הדומה לכיעור. על פי דברי הרמב"ן והריטב"א יש אף להבין מה שהרמב"ם בהלכות עבודה זרה (ז', י"א) בהביאו דין אשרה מחלק בין איכא דרכא אחרינא לליכא דרכא אחרינא, מה שלא עשה לעניין נשים העומדות על הכביסה; ועתה הכל ברור, שבנשים העומדות על הכביסה יזהר שלא להסתכל ולא יבוא לידי הנאה, אך באשרה הגוזלת את הרבים חייב לעבור תחתיה ויש לחשוש יותר שברגע אחד יכוון ליהנות, ועל כן ילך בדרך אחרת אם יכול.

על כל פנים, ביררנו מכל הראיות הללו

שמה שחששו ללכת בדרך שיש בה נשים העומדות על הכביסה הוא דווקא משום מראית עין, או משום שמכוון להנאה ולהסתכלות, אך עצם הדרך לא נאסרה כלל ומעולם לא נאמרה הלכה שיש איסור לאדם ללכת למקומות שבהם ישנם מראות אסורות או הנאות אסורות, כיון שלא הולך בשבילן, אלא שכמובן אם יכול להימנע מאותם מקומות כן נכון וראוי לעשות, אך מצד הדין אין שום איסור ללכת לאותם מקומות. אם בוחר ללכת לאותם מקומות מאיזה שהוא טעם או צורך שיש לו אזי צריך לשמור עיניו כמובן, אבל אין לאסור ללכת למקומות אלו. מה שאסרו דווקא בנשים העומדות על הכביסה ודווקא בדאיכא דרכא אחרינא, שאז יותר נראה לאנשים שהוא איסור, או שאז ברור שמכוון להסתכלות, אך בסתם – אף שחסיד עוצם עיניו במקרה כזה – אין שום איסור לאדם ללכת בדרך כזו.

ביסוד הדברים יש להסביר, שהמקום היחיד שציוותה תורה על זהירות בענייני ערווה במרחב הציבורי הוא בדיני מלחמה, בספר דברים (כ"ג, ט"ו): "פִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ לְהַצִּילֶךָ וְלִתֵּת אִיֶּבֶד לְפָנֶיךָ וְהָיָה מִחֲנֶיךָ קְדוֹשׁ וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֲרוֹת דָּבָר וְשָׁב מֵאֲחֻרֶיךָ". וכתב ערוך השולחן בהלכות קריאת

שמע (או"ח, ע"ד, א"ב'): "מבואר דבכל מקום שיש קדושת השם כמו במחנה המלחמה שהארון והשם המונח שם היה בתוך המחנה... שלא יתראה שום ערווה במקום קדוש... וכיון דאפילו במחנה אסרן הכתוב קל וחומר להאיש העומד ומתפלל או קורא קריאת שמע או מברך שמזכיר שם הקדוש כמה פעמים ומכוון לבו לה' שצריך שהמקום שסביבו יהיה נקי..."¹, ולמדנו שהתורה לא דרשה את תיקון המרחב הציבורי באופן מדוקדק מכל אחד ואחד אלא דווקא במחנה.

אמנם, פשוט וברור שגם שלא במחנה נכון וראוי שכל אחד ייתן אל לבו להביא לתיקון המרחב הציבורי, ולדאגה לחברה צנועה ומרוסנת המתחשבת אף ברגישויות הדתיות של חברת שומרי תורה ומצוות. אכן, מצד ההלכה, לא דרשה זאת התורה אלא במלחמה שבו שורה קדושת השם, וכן בקריאת שמע, בה מקבלים עול מלכות שמיים. במקומות מסוימים, שם ישנה קדושה מיוחדת החופפת על האדם, שם מחויב הוא לבדוק בדקדוק שהמרחב שבו הוא נמצא אכן נקי מבעיות צניעות, וללא בדיקה זו אין הוא יכול להמשיך בדרכו (במלחמה או בקריאת שמע). אולם, במרחב הציבורי הכללי, שלא במקום

או בחברה בהם לא נצטרך להתמודד עם יצרנו, אלא רק אמרו שיש לאדם להכין עצמו כראוי לקראת אותה התמודדות.

לבן גם פסק הגרמ"פ בשו"ת אגרות משה (אבהע"ז ב', י"ד) לעניין נסיעה ברכבת התחתית ובאוטובוס בזה הלשון: "אבל אם יודע שהוא יבוא לידי הרהור יש לו למנוע מללכת אז, אם אין נחוץ לו, ואם מוכרח לילך אז גם כן לעבודתו אין לאסור לו אף בכהאי גוונא, ויתחזק להסיח דעתו מהן ולהרהר בדברי תורה כעצת הרמב"ם שם הלכה י"ט, ועל זה יוכל לסמוך ולילך לעבודתו". ודברינו כדבריו, שבסתם אין לאדם להכניס עצמו למקום שידוע שיבוא לידי הרהור (כגון נשים העומדות על הכביסה), אך אם אינו יודע ודאי שיבוא לידי הרהור הרי ודאי שיכול ללכת באותו מקום כחלק משגרת יומו ואף אם יודע שיבוא לידי הרהור קבע הגרמ"פ שאין לאדם להסיט את כובד המשקל של ההלכה לטובת ההימנעות משגרת היום, אלא יש לאדם להפנים את מחויבותו כלפי ההלכה ותיקון המידות ולהמשיך להתנהל כרגיל בשגרת יומו. פעולות שבשגרה אינם נדחות מפני בעיות הרהור; התיקון צריך להיעשות באדם פנימה.

מציאותה של קדושת השם המיוחדת, אף שראוי שמרחב זה יקודש בצורה המיטבית, אין אדם צריך למנוע עצמו מללכת לאותם מקומות, ואף בדרך קבע.

על פי זה יש להבין את דברי הגרמ"פ שוודאי אי אפשר למנוע מאנשים ללכת ברחובות אף אם הפריצות פושה שם, שמעולם לא ציוותה תורה להימנע מלבצע פעולות שגרתיות עקב הסכנות הרוחניות המצויות שם. הסכנה הרוחנית מטילה משימה על האדם – להתמודד עמה, ואין היא פוסלת את המקום שבו נמצאת הסכנה. כאמור לעיל, לא אסרו חכמים את המקומות, אלא את מראית העין או את כוונת האדם שנוצרת מתוך הליכה במקומות אלו, וגם אז לא אסרו אלא כשאין אפשרות אחרת או כשאין צורך כלל ללכת במקומות אלו. אולם, כשיש צורך בדבר, ודאי מותר ללכת במקומות אלו, והאדם צריך לשמור עצמו.

מסיבות אלו אף אין לראות את ההשתלבות במקומות עבודה שיש בהן בעיות צניעות כמציאות של דיעבד, כעין היתור שאנו מתירים בשעת הדחק. השתלבות זו מותרת לכתחילה, למרות הבעיות הקיימות באותן מקומות. מעולם לא ציפו חז"ל כי נחיה בעולם

פרק ב': מתי יש לאסור אף במרחב הציבורי פעולות שיש בהם משום הרהור?

לעיל הבאנו את דברי הגמרא במסכת פסחים (כ"ה: ז"ו.) העוסקת בהנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו, והגמרא דנה במקרים שאפשר לו ליהנות או שאי אפשר, וכן בשאלה אם מתכוון או לא מתכוון הוא ליהנות. להלכה פסק הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות (י"ד, י"ב): "האוכל מאכל ממאכלות האסורות דרך שחוק או כמתעסק, אף על פי שלא נתכוון לגוף האכילה, הואיל ונהנה – חייב כמי שמתכוון לעצמה של אכילה, והנייה הבאה לו לאדם בעל כרחו באיסור מכל האיסורין אם נתכוון – אסור, ואם לא נתכוון – מותר". הרי שאין הדבר תלוי באפשר ולא אפשר אלא במתכוון או לא מתכוון, וכן מסקנת כל הפוסקים.

אמנם, בהגדרת אפשר ולא אפשר, ומתכוון ושאין מתכוון, נחלקו ראשונים ואחרונים. רש"י (ד"ה 'הכי גרסינן') כתב שיש לפרש כפשוטו, ש"אפשר" הכוונה שאפשר לו להבדל מההנאה, ו"אי אפשר" הכוונה שאי אפשר לו להבדל ממנה, וגם מרבנו חננאל כך נראה. על פי זה פירש הפני יהושע שְׁמָה שהתירו בלא נתכוון הוא אפילו בפסיק רישא שלא אפשר, והתירו

הנאה הבאה לו לאדם – ואפילו שהיא בגופו – כיון שאינו מתכוון ליהנות ממנה. בתוך אריכות דבריו מקשה הפני יהושע על דעת התוספות: "יש לתמוה טובא אהא דקאמר אביי... דבלא אפשר וקא מכוין נמי שרי, וכתבו התוספות דכל לא אפשר דשמעתין היינו על ידי טורח גדול, והאיך אפשר לומר כן וכי היכא מצינו לחלק באיסור דאורייתא בין אפשר לבין לא אפשר אלא על ידי טורח גדול? וזה דבר שאין הדעת סובלת דהא עיקר פלוגתייהו דרבי יהודה ורבי שמעון היינו לעניין מלאכת שבת ויום טוב, ולפי זה וכי יעלה על דעת שום אדם לומר שיתיר רבי יהודה לעשות מלאכה בשבת או אפילו ביום טוב איסור דאורייתא היכא דלא אפשר לעשות בהיתר אלא על ידי טורח גדול או משום הפסד ממון...?"

ועל זה תירץ הפני יהושע: "מכל זה נראה לכאורה מבואר בהכרח גדול דלעולם לא שייך הך מילתא דפלוגתא דאביי ורבא אלא דומיא דהנאה הבאה מאיליו, וכל הנך דשמעתין שהם בעניין דלא עביד מעשה כלל בגופו אלא שההנאה באה מאיליו וכדפרישית, ואביי דשרי היינו לעניין שאין צריך לפרוש דהוי ליה כשב ואל תעשה, ומשום הכי מתיר אביי...", ומוסיף

יכול לעבור על ידה ואף אם באפשרותו להבדל ממנה, אך אם עושה מעשה שבעקבותיו ודאי תבוא לו הנאה בעל כורחו – בזה יש לאסור.

אמנם, הפני יהושע הביא שלא כן דעת התוספות, ובאמת גם הריטב"א חולק בזה ולא פירשו בעניין של פסיק רישא כלל, שאם הוא פסיק רישא יש לאסור בכל אופן, וזה לשון הריטב"א שם: "כתב הרי"ט ז"ל דכל היכא דאמרינן בשמעתין אפשר ולא אפשר היינו אפשר בלא שום טורח או לא אפשר אלא בטורח... וכך פירש הרא"ה ז"ל. עוד כתב ז"ל בשם הרא"ה ז"ל שאמר בשם רבו ז"ל דמתכוון דאמרינן לעניין הנאת ריח זה לאו דוקא מתכוון ממש להריח כי מה לו לעשות רשעות גדולה כזאת להתכוון ליהנות מריח איסור, ועוד דבהנאה הבאה לו לאדם בעל כורחו אתמר והיינו שיש לו לאדם לעבור סמוך לעבודה זרה בשעה שמקטירין הקטורת זכה ואם מתכוון להריח הרי אינו בעל כורחו, אלא מתכוון דאמרינן בהאי היינו שנהנה מאותו ריח כי יש הרבה מבני אדם שאין נהנין בדבר ואינו ערב להם, וכל שנהנה מן הריח חשיב לן מתכוון".

ובתב השפת אמת שם שלשיטתו יש לומר שמה שהתירו בשאינו מתכוון הוא

לעניין פסיק רישא: "אמנם לפי מה שכתבתי בתחילת הסוגיא לחלק בין שב ואל תעשה לדבר שיש בו מעשה, אם כן בפשיטות מצינו למימר בהא דמודה רבי שמעון בפסיק רישיה היינו משום דכיוון שעל ידי מעשיו נעשה האיסור במידי דהוי פסיק רישיה הוי ליה כמתכוון, דהוי ליה לאסוקי אדעתא מעיקרא, מה שאין כן עניין הנאה הבאה לו בעל כורחו ולא עביד מעשה כלל והפסיק רישיה לא נעשה על ידו וגם עתה אין רוצה ליהנות ממנו כלל, אם כן אין טעם לאסור בשביל פסיק רישיה... דלשון פסיק רישיה עצמו מורה על זה שעושה מעשה, כן נראה לי נכון, ולולי דמלשון התוספות לא משמע כן, והנראה לעניות דעתי כתבתי ודוק היטב".

היוצא מדבריו שלשיטת רש"י ורבנו חננאל הסוברים שאף בפסיק רישא אם אינו מכוון יש להתיר, הוא משום שהסוגיה עוסקת במקרה של הנאה הבאה לאדם, כלומר: שההנאה באה לאדם ולא האדם עושה מעשה על מנת להגיע אל ההנאה, ועל כן גם אם היא מגיעה על כורחה, כיון שלא עשה מעשה אין אומרים שאסור לו ליהנות מן ההנאה. לפי פירוש זה יש לחלק באופן הבא: הנאה הבאה לאדם בעל כורחו, אם אינו מכוון ליהנות מאותה הנאה

כתובה בדברי הריטב"א עצמו, שכתב שבמריח ריח של עבודה זרה נחשב מתכוון כל שנהנה, והוא מפני "שיש לו לאדם לעבור סמוך לעבודה זרה בשעה שמקטירין הקטורת זכה ואם מתכוון להריח הרי אינו בעל כרחו".

בלומר: דעת הריטב"א היא שכיוון שאין מקטירין הקטורת בכל שעות היום, והאדם עבר שם דווקא באותה שעה, על כן לא על מעשה ההרחה אומרים אנו שהוא מעשה איסור, אלא מעשה ההליכה לאותו מקום באותה שעה הוא האיסור, כיון שהאדם יודע שבאותה שעה יהיה אותו ריח, על כן, אף שאינו מכוון ליהנות, מכל מקום זהו פסיק רישא ודאי ואינו יכול לטעון שאין כאן כוונה ליהנות; כיון שהתכוון ללכת למקום שפסיק רישא הוא שיהנה מאיסור, הרי זה כאילו התכוון ליהנות ממנו. דוגמה הפוכה לכך מצאנו במסכת עבודה זרה (כ') שם בירך רבן גמליאל על אותה עובדת כוכבים נאה, והגמרא מסבירה שפגשה בקרן זווית וכלל לא התכוון להסתכל בה, וודאי שאף לדעת הריטב"א אין בכגון זה איסור כלל.

הארכנו בביאור הסוגיה על מנת להסיק מתוך דברי הראשונים את החילוק הבא: מה שאמרנו בפרק הקודם

דווקא בשאינו פסיק רישא, ועיקר טעם ההיתר הוא מפני שהנאה כזו נחשבת שלא כדרך הנאתו, שהמעשה הנעשה לא נעשה בעבור ההנאה אלא שמכל מקום אינו יכול למנוע את ההנאה ונהנה ממילא.

מזירתוח זה של הסוגיה למדנו שהכול מודים כשאינו פסיק רישא שיהנה מאיסור שאין הדבר תלוי אלא בכוונתו, שאם אינו מתכוון ליהנות אין איסור בהנאה הבאה לאדם בעל כרחו, ואף אם אפשר לו ללכת במקום אחר. אמנם, אם ודאי ייהנה מהנאה אסורה כשנמצא במקום מסוים, אם עשה מעשה המביא הנאה זו עליו הכול מודים שיש בזה איסור, ולא נחלקו אלא כשהנאה באה מאליה ללא פעולה מצד האדם, ששיטת הפני יהושע שאין בזה איסור אף שנהנה, ודעת השפת אמת על פי שיטת הריטב"א שיש בזה איסור.

מערתה, יש לדקדק בדברי הריטב"א שכתב שלהריח ריח של עבודה זרה הוא איסור, והרי הריח בא לאדם שלא בדרך מעשה, ואף שהריטב"א מחמיר בכל פסיק רישא כפי שכתבנו הרי לכאורה סברתו אינה מובנת, שלכאורה אין על מה לחייבו כיון שלא עשה מעשה איסור כלל? אולם, התשובה לשאלה זו

– בזה יש לאסור, כיוון שאנו רואים את המעשה ככזה שאיננו תמים מצד עצמו; וכן כל מעשה שאיננו תמים אלא יש יסוד גדול להאמין שתבוא לאדם הנאת איסור אם יעשה מעשה זה, יש לאסור את המעשה מעיקר הדין, אלא אם כן יש יסוד מיוחד להתיר כמו שיתבאר.

פרק ג': היתרים מיוחדים

ביארנו בפרק הקודם שמה שהתירו בסוגיות במסכתות בבא בתרא ופסחים הוא דווקא בפעולות שאין בהן עניין איסור ואין בהן חשש ודאי או קרוב לוודאי שיהיה מעורב בהן איסור. אולם, עשיית מעשה שיביא אדם להנאת איסור באופן ודאי או קרוב לוודאי אין בו היתר. משהבנו עניין זה, נוכל להבין בפשיטות כמה עניינים שהקלו בהם חז"ל באופן יוצא מן הכלל, ועל פי דברינו יתבאר מדוע היה צורך לחז"ל להתיר בהם על פי היתר מיוחד. לדוגמה, מצאנו במסכת עבודה זרה (כ':) שאסור להסתכל בבגדי צבעונים של אישה, והגמרא מקשה כיצד התירו להביא בגדים אלו לכובס. מתרצת הגמרא שכיוון שהוא טרוד עבודתו אינו שם לבו להרהר באותה אישה שהבגדים שייכים לה, וכן אמרו שם לעניין העוסק בזיווג בעלי חיים. לכאורה קשה: מדוע

שיכול אדם לעסוק בשגרת חייו אף במקום שיש חשש מראות אסורות, הוא דווקא אם אין אדם מכניס עצמו למצבים שבהם ודאי או קרוב מאוד לוודאי שיבוא לידי הנאה מאיסור, ואפילו בעל כורחו, ואפילו בדלא אפשר. אדם הפועל פעולה מסוימת שוודאי תביא אותו לידי הנאה מאיסור, זהו איסור גמור כל הדעות. אמנם, כבר כתבנו לעיל בשם הגרמ"פ שבמי שיש לו הרהורים באוטובוס וברכבת התחתית אך צריך להגיע לעבודה, שפסק לו הגרמ"פ שיכול לנסוע למרות הרהוריו, ומדבריו למדנו שהדבר תלוי במצב שעליו מדובר. אם הפעולה היא כזו שלרוב האנשים היא פעולה תמימה, על כן צריך האדם להתחזק בקרבו פנימה, לאזור כגבר חלציו לקראת יצרו, ולא לפרוש מן העולם. כך הוא בפעולת ההליכה בדרך, שאין לְאֶסְרָה משום נשים העומדות על הכביסה כיוון שאפשר שלא להסתכל בהן, וגם אין הדבר מוביל בהכרח להרהורים אסורים.

אמנם, אם הפעולה שבה רוצה לעסוק האדם היא פעולה שבוודאי יש בה הנאה אסורה, כגון הולך ליד בית עבודה זרה בשעת הקטרת הקטורת דווקא, ולהריח את הריח היוצא משם הוא פסיק רישא, והוא בהליכתו מביא הנאה זו על עצמו

לא תירצו בפשטות שהרי הוא לא אפשר ולא קמכווין?

על פי דברינו לעיל התשובה ברורה. בעניינים אלו, שעושה מעשה ישיר ומתעסק בכוונה תחילה בעניינים המביאים אדם להרהורים אסורים והנאות אסורות, בהם אין לסמוך על מה שאמרו בסוגיות הנ"ל. במקרים אלו מעיקר הדין היה נראה לאסור את הדבר, ועל כן אמרו חז"ל בזה סברה מיוחדת להתיר, שבעבודתו הוא טרוד, וכפי שכתב שם המאירי: "שכל זה דרך מלאכה הוא כשאר המלאכות הנעשות לתועלת המוני, ואין הרהור בשעת מלאכה".

כך נראה שיש אף להבין את מה שאומר רבי יוחנן במסכת ברכות (כ'), ששכשאלוהו כיצד מרשה לעצמו לשבת בפתח בית הטבילה (על מנת שזרעם של הנשים יהיה נאה כמותו), השיב שכיוון שהוא בא מזרעו של יוסף אין שולט בו יצר הרע ויכול לסמוך על כך לשבת שם. נראה שכוונתו שאף כאן מצאנו היתר מיוחד למצב שהקשרו בעייתי לרוב בני אדם, אך לו יש להתיר. כך אף נראה בהסבר דברי הגמרא במסכת כתובות (י"ז) שנראה משם שעל מנת שיהא אדם מעורב עם הבריות (וזהו מעין

היתר מיוחד) התירו במקרים מסוימים לשוחח ולהתרועע עם נשים נוכריות.

על פי זה נבין כל החומרות שהחמיר שמואל בנוגע לנשים, שבמסכת קידושין (ע'). למדנו שדעתו שאין משתמשים באישה כלל בין גדולה ובין קטנה; וכן שאין שואלין בשלום אישה כלל, ואפילו על ידי בעלה; ובמסכת אבות (א', ה') למדנו הדרכה מוסרית שאף אין להרבות שיחה עם האישה, ואף ששיחה עם האישה הינה פעולה תמימה בפני עצמה ולכאורה דינה כדין ההולך בדרך שבה נשים העומדות על הכביסה שמעיקר הדין אין בזה חשש, מכל מקום חששו בה ממידת חסידות ומוסר שלא לבוא לידי עבירה. זה הכלל, שכל מה שמביא אדם לעסוק עם הנשים באיזה שהוא אופן שמביא לידי קירוב הדעת יש בו חשש איסור, ועל כן אין להקל בו אלא בהיתר מיוחד, כגון שבעבדותיה טריד.

אמנם, שמואל עצמו שאסר בכל אלו, אף הוסיף היתר מיוחד משלו, וכך מצאנו מסופר בסוף מסכת קידושין (פ"א: א"פ"ב). על רב אחא בר אבא שהיה ישן עם נכדתו בקירוב בשר, ושאלוהו שלכאורה יש בכך משום איסור שימוש באישה על פי דברי שמואל, והשיב להם

ששמואל אף קבע כלל נוסף: "הכול לשם שמיים", וכך הסביר רש"י: "ואין דעתי אחריה לחיבת אישות אלא לחיבת קורבה ולעשות קורת רוח לאמה כשאני מחבב את בתה", וכדברים אלו כתבו הרמ"ה, וכן בפירוש המיוחס לרבי שמואל מרמרו (מתלמידי רש"י). ביתר שאת, הסביר עיקרון זה הריטב"א: "הכל לפי דעת שמים – וכן הלכתא דהכל כפי מה שאדם מכיר בעצמו, אם ראוי לו לעשות הרחקה ליצרו עושה ואפילו להסתכל בבגדי צבעונין של אשה אסור... ואם מכיר בעצמו שיצרו נכנע וכפוף לו ואין מעלה טינא כלל מותר לו להסתכל ולדבר עם הערוה ולשאול בשלום אשת איש, והיינו ההיא דרבי יוחנן דיתבי אשערי טבילה ולא חייש איצור הרע, ורבי אמי דנפקי ליה אמהתא דבי קיסר, וכמה מרבנן דמשתעי בהדי הנהו מטרונייתא, ורב אדא בר אהבה שאמרו בכתובות דנקיט כלה אכתפיה ורקיד בה ולא חייש להרהורא מטעמא דאמרן, אלא שאין ראוי להקל בזה אלא לחסיד גדול שמכיר ביצרו, ולא כל תלמידי חכמים בוטחין ביצריהן כדחזינן בשמעתין בכל הני עובדין דמייתנין, ואשרי מי שגובר על יצרו ועמלו ואומנתו בתורה, שדברי תורה עומדים לו לאדם בילדותו ונותנין לו

אחרית ותקוה לעת זקנתו, שנאמר עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו".

היתר מיוחד זה שמציע שמואל – "הכל לשם שמיים" – הוא היתר מיוחד על בסיס אישי, ומהותו היא שעניין מסוים אינו גורם להרהור לאותו יחיד, אף שלציבור הוא אכן גורם הרהור. ישיבה בשערי בית הטבילה כפי שעשו רבי יוחנן ורב גידל, שאילה בשלום אישה, הסתכלות בבגדי צבעונין של אישה, שימוש באישה, הסתכלות באישה או דיבור עמה לאורך זמן – כל אלו הם עניינים שבעלמא אומרת הגמרא שיש לְאַסְרָם, כיוון שהם מביאים להרהורים אסורים באופן ודאי או קרוב לוודאי. אמנם, אם אדם מסוים מכיר בעצמו שהוא מסוגל להתעסק בעניינים אלו לשם שמיים, כלומר: למטרה תמימה שאין בה יסוד מיני של הרהורים אסורים, יכול הוא לעשות כן. הריטב"א מוסיף שאין לכל אדם להקל בכך. כמובן, שכן על פי רוב דברים אלו אכן מביאים לתקלה ומכשול, אך למי שמכיר בעצמו שהדבר לא ישפיע עליו לרעה יש להתיר.

כך יש להבין את דברי רב גידל במסכת ברכות (כ'). שהנשים דומות בעיניו כאווזים לבנות, וכן דברי רב אדא בר

אהבה במסכת כתובות (י"ז). שהרקיד הכלה על כתפיו ואמר שהיא דומה עליו כקרשים של עץ, שכוונתם היא שעבורם, באופן מיוחד, אין הדבר משפיע כלל, אף שבאופן עקרוני ודאי שיש בכך איסור.

העולה מדברינו עד כה:

(א) כל פעולה תמימה שאין לה הקשר שמביא לידי הרהורים אסורים או הנאה אסורה, מותר לעשותה אף אם כתוצאה מכך ייתכן ויבוא אדם לידי הרהורים אסורים או הנאה אסורה, ואין שום צורך להימנע מפעולה כזו אלא אם כן ניתן להשיג את מטרתה על ידי פעולה אחרת שוודאי אין בה הרהורים אסורים או הנאה אסורה, וגם אין בה שום טורח או הפסד נוסף על הפעולה המקורית.

(ב) כל פעולה שיש לה הקשר שמביא לידי הרהורים אסורים או הנאה אסורה, או אפילו פעולה תמימה שוודאי או קרוב מאוד לוודאי תביא לידי הרהורים אסורים או הנאה אסורה, אסור לעשותה, ויש להימנע מכניסה למצבים כאלו.

(ג) אף פעולות מהסוג המוזכר בסעיף דלעיל – ייתכנו נסיבות מיוחדות

שניתן להקל בהן כיוון שלמרות ההקשר או המצב הבעייתי, יש להניח שלא ייווצר מצב של הרהורים אסורים או הנאה אסורה. שתי דוגמאות להיתרים שראינו הן פעולות שנעשות כחלק מעבודה מקצועית של אדם, שכיוון שהוא עסוק בעבודתו לא יבוא לחשוב על דברים אחרים. דוגמה שנייה היא היתר על בסיס אישי ליחידים היודעים בעצמם שמצבים מסוימים אינם מביאים להרהורים אסורים או הנאה אסורה, למרות שעל פי רוב אותם מצבים הם בעלי הקשר המביא להרהורים אסורים או הנאה אסורה.

כל מה שאמרנו עד כה הוא מה שעולה מעיקרי הסוגיות והראשונים, ועל פי כללים אלו ניתן להבין את ההלכות המוזכרות בגמרא בנוגע לעמדת ההלכה בעניין יחסי גברים ונשים. אמנם, עדיין יש לנו לברר האם ייתכן שינוי בהלכות אלו עם השתנות החברה.

פרקד': השפעת השינויים בחברה על ההלכה בענייני צניעות

בשן"ת שיח נחום (סימן קי"ב) התייחס מורי רבי, הגאון הרב נחום אליעזר רבינוביץ', לעובדה שההלכות הקשורות

בהפרדה בין נשים לגברים הינם תלויי מקום וזמן. מפאת חשיבות הדברים, נביא את דבריו בהרחבה:

"רגישותם של בני אדם לדברים שונים, מושפעת מהאווירה, מהנהלים ומארחות החיים המקובלים בחברה, והם שיוצרים תגובות שונות לתופעות דומות. כלומר, לאותה תופעה ייתכנו השפעות ותגובות שונות לפי אורחות החיים המקובלות בכל חברה וחברה... יש נסיבות שבחברה משותפת השפעת הגירויים עשויה לפחות... בני אדם שחיים בחברה שאין בה תערובת כלל בין אנשים ונשים, לרוב סף הרגישות שלהם שונה לחלוטין מאלו שמורגלים וחשופים תמיד לחברה מעורבת. אין זאת אומרת שבחברה מעורבת הסיכונים להיכשל בחטאים חמורים הם בהכרח גדולים ביותר, ואף לא שבחברה נפרדת האנשים לגמרי חסינים בפני כישלונות מוסריים שונים. וכמו שיש ניסיונות בחשיפה, כך ישנם כנגדם במקום שנקבעים גדרים וסייגים על ידי החברה... בסופו של דבר, לא ניתן לקבוע נורמות מסוימות שיבטיחו שלא תהיינה בעיות, פיתויים, גירויים וכישלונות. כל יחיד חייב לפתח בעצמו כוח עמידה ואחריות לשמור על נפשו...

כשהשנים כתיקונן, כשהחברה הייתה פחות או יותר יציבה ומשפחות יושבות במקומן לאורך דורות, התפתחו במקומות שונים נהלים מסוימים, וזה היה לפי צורכו, טעמו ורוחו של הציבור. הדברים הולכים ונעשים קשים ביותר כשנמצאים בתוך חברה שהיא בתקופת מעבר ואין בה דפוסים קבועים. בחברה כזו של קיבוץ גלויות, שיש בה בני אדם שגדלו בקהילות שהנורמות שם שונות מן הקצה אל הקצה, והם כולם נמצאים במקום אחד ואין נהלים מקובלים על כולם, הדבר גורם לחיכוכים רבים, ולא רק חיכוכים אלא גם לאפשרויות של כישלון מוסרי מכל הצדדים.

נסתכל לדוגמא בחברה שבה, כמעט בכל המשפחות, הנשים עובדות. אישה שעובדת מחוץ לבית ברור שהיא גם חשופה לציבור שונה. ברור שהיא תבוא במגע עם אנשים השונים בגישתם, באורחות חייהם, ובערכים שלהם, מהחברה שממנה היא באה, והוא הדין גם לגברים. חברה כזו, אם למשל יהיו בה נהלים של הפרדה גמורה בין האנשים לנשים באירועים פנימיים בתוך החברה – הדבר עלול ליצור מתחים. כי כל אחד מהם, גם הנשים וגם הגברים, בכל יום נמצא בחברה פתוחה, ופתאום כשהם חוזרים הביתה

להדגיש שאין כל שינוי בהלכה? נראה שגרעין התשובה לשאלה זו מצוי בכללו של שמואל שהובא לעיל: "הכל לשם שמיים". כבר הבאנו את דברי הריטב"א המסביר שיש כאן היתר הניתן על בסיס אישי לאלו שאין חווים הרהורים אסורים או הנאה אסורה מאותם דברים שרוב העם אכן חווה בהם חוויות אלו, אך לסתם אדם אין להקל בזה. הרב יהודה הרצל הנקין (שו"ת בני בנים, חלק ד, חלק המאמרים, מאמר "הרהור והרגל"), העיר את הדברים החשובים הבאים:

"אלא צריך לאמר שאף על פי שאין אדם רשאי להקל לעצמו בעניינים אלה אם לא שהוא חסיד גדול ויודע ששולט ביצרו, זהו ביחיד שאסור לו לפרוץ גדרות, אבל בדבר שנתפשט ודשו בו רבים שפיר יכולים הרבים לסמוך שמתוך רוב הרגלם אינם באים לידי הרהור... אך בכדי למנוע מכשול נחוץ להבהיר את הסייגים הבאים: (1) איסורים רבים אינם תלויים בהרהור ולא ניתן להמתיקם בשום אופן... (2) אין לדמות מנהג למנהג, אלא יש לדון בכל מנהג והרגל לגופו... (3) כל הדברים אמורים רק לגבי פעולות שבמהותן הן תמימות... שאין בהן גירוי היצר מצד עצמן. כאשר החשש הוא שעצם הקַרְבָּה בין אנשים ונשים היא אשר

במפגשים שבתוך הציבור הקטן הזה הם יהיו נפרדים. במקרה זה, ההפרדה עצמה עלולה ליצור גירויים מחודשים, במקום להפחית גירויים, כי כל מצב שהוא שונה, בהכרח גורם להתייחסות, ומעורר תשומת לב וגורר הרהורים מהרהורים שונים. קשה להניח שהפרדה כזו תוכל גם להחזיר לאורך זמן, מפני שלמעשה היא תכסה רק מיעוט קטן של כל המגעים החברתיים של הציבור...

בתקופת מעבר כמו התקופה שלנו אי אפשר לקבוע צורות התנהגות שיתאימו לכל הציבור כולו. כל קהל צריך לדאוג לציבור שלו... מסקנה העולה היא, שאי אפשר לקבוע הנחיות מוחלטות לכל המקרים... בפרט אצל צעירים יש כל מיני התפתחויות שונות, וצריך לנסות לחסן את האדם מפני יצרו. סף הגירוי משתנה אצל אותו אדם מזמן לזמן. לעולם צריך לחנך כי אסור להתחמק מאחריות אישית ופרטית להתנהגות ברמה מוסרית גבוהה."

דבריו הנפלאים של הגר"א רבינוביץ' ודאי דברים של טעם הם, אך עדיין יש לברר את ביסוסם ההלכתי. מדוע זה נאמר שבענייני צניעות שינויי החברה משפיעים באופן כה מרכזי על ההלכה, בעוד בתחומי הלכה רבים אנו מקפידים

תביא להרהור אף שאין הכוונה לכך, יכול ההרגל למנוע הרהור. לעומת זה, שום היתר אינו ניתן בפעולות שיש בהן גירוי ברור של היצר... (4) אין ההכרעה המעשית בעניינים אלה מסורה אלא לבעלי הוראה המעורים בדעתם עם הבריות ומכירים את קהילותיהם... (5) אין הדברים אמורים אלא במקום שכבר נהגו, ואינם היתר להנהיג כן במקום שלא נהגו."

עתה ניתן להבין כיצד נוצרים השינויים בדיני צניעות מזמן לזמן. כבר קבענו לעיל כי ההלכה מחלקת בין שני סוגי פעולות: פעולות תמימות שרק ייתכן שיביאו לידי הרהורים אסורים או הנאה אסורה, ופעולות שיש בהן הקשר מיני או גירוי היצר, או שוודאי או קרוב לוודאי שיביאו לידי הרהורים אסורים או הנאה אסורה. הפעולות מן הסוג הראשון אינן צריכות להיתר על מנת לעשותן, מותר לעשותן אף כשיש חשש הרהור אסור או הנאה אסורה או גירוי היצר, ולא אסרו אלא במקום שניתן להשיג את מטרת אותה הפעולה על ידי פעולה אחרת ללא טורח או הפסד. הפעולות מן הסוג השני אינן מותרות אלא בהיתר מיוחד, כפי שנתבאר לעיל.

כללים אלו אינם משתנים. אולם, מה

שנכלל בהם אכן משתנה. השינויים בחברה גורמים לתזוזה בין שתי הקבוצות שהגדרנו. יש דברים שבחברה מסוימת יהיו בעלי הקשר מיני ואילו בחברה אחרת ייחשבו לפעולות תמימות לחלוטין. השינוי החברתי אינו משנה את ההגדרה ההלכתית כמובן, אלא את ההגדרה המציאותית, וההגדרה המציאותית המשתנה מציבה בהתאם את העניין הנדון בקבוצה ההלכתית שאליה הוא משתייך. אצל מפרשים ופוסקים רבים המושג שמשמשים בו על מנת לבטא את המעבר מקבוצה לקבוצה הינו "אורחא". כל דבר שהוא "אורחא", שרגילים בו, ככל הנראה אין בו גירוי היצר ומעמדו כמעמדה של פעולה תמימה שאין בה שום איסור.

הדוגמאות לכך מרובות. תוספות במסכת קידושין (פ"ב). כתבו שעל דין "הכל לשם שמיים" אנו סומכים שאנו משתמשים בנשים, ונראה שכוונתם שכבר הפך זה להיתר ציבורי כיוון שלא היתה הכוונה ליהנות מהנשים אלא בתור שירות בלבד. הפני יהושע במסכת קידושין (ע'). כתב שלפי אחת הדעות בגמרא שאלה בשלום אישה אין בה חיבה כיוון שרגילים בה, והמהר"ם שיק (אבהע"ז, נ"ג) כותב שעל כן נוהגים להקל בזה. הלבוש (או"ח, מנהגים,

לוודאי. בדברים אלו הרגילות היא סימן לכך שאכן המציאות השתנתה, ועל סימן זה אנו סומכים אף להקל מבחינה הלכתית באותם עניינים.

לעומת זאת, ישנם דברים שהרגילות בהם נובעת מכך שבמציאות הקיימת החברה מאפשרת חופש פעולה רחב ביותר לגברים ונשים החיים בה, כך שאלו יכולים, ברצותם, להתלבש או להתנהג בצורות שיש בהן הקשר מיני או שמעוררות את היצר או מביאות לידי מחשבות אסורות והנאות אסורות. מאחר והחברה כיום מקדשת מאוד את הזכות האישית של כל אחד ואחד ואינה דוחקת זכות זו אלא במקום שהפגיעה ברגישות הציבור היא ברורה, אין לראות בקהות החושים של הציבור לענייני צניעות כמדד לכך שכל מה שנעשה הוא בגדר פעולה תמימה שאינה גורמת הרהור. רבות מהנורמות הנהוגות היום בחברה, אף שהחברה רגילה בהן, הרי הן בעלות מטען מיני נכבד, וגורמות להרהורים אסורים וגירוי היצר.

כאן מידת ההלכה מתהפכת: בעוד בסוג הרגילות הראשון שמעיד על הפיכתה של פעולה מסוימת לתמימה, הקלה ההלכה שלא להצטרך להרחיק כל אותן הרחקות שדרשו חז"ל, בסוג

ל') כתב שנוהגים לברך 'שהשמחה במעונו' אף בתערוכת נשים וגברים יחד, כיון שאנו רגילים בנשים ואין חשש הרהור. הציץ אליעזר (ט', נ') כותב שמותר ללכת אחורי אישה כיון שהיום השתנתה המציאות ונשים הולכות ברשות הרבים דרך קבע, וכן הביא שם דברי הגרשז"א להקל בזה במקום מצוה או נימוס, ודברים אלו מבוססים על דברי הלקט יושר (יו"ד, שע"ו) שבימינו השתנה הדין. וס הגאון הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר (או"ח, ו', י"ג) הביא מספר דרך פקודיך (לא תעשה ל"ה) שכתב כדברים האלו שהדין משתנה לפי המציאות, ועוד מקורות רבים אפשר להביא בעניין זה.

אמנם זאת יש להדגיש, שלא כל דבר שרגילים בו נהפך להיתר. רגילות אינה מעידה באופן ישיר שהדבר שרגילים בו הוא דבר שלא צריך להישמר ממנו. נהפוך הוא: דברים מסוימים שרגילים בהם, יש להחמיר בהם שבעתיים דווקא עקב עובדה זו. ישנם שני סוגי רגילות. הסוג הראשון כולל דברים שהסיבה שהציבור הורגל בהם הוא מפני שאכן עניינים אלו נתפסים כפעולות תמימות שאין בהם הקשר מיני או גירוי היצר, וכן אין הם מעוררים הנאות אסורות או הרהורים אסורים באופן ודאי או קרוב

הרגילות השני העובדה שהדבר רגיל בחברה מצריך התרחקות יותר מהרגיל. מצב שבו המתירנות פושה ברחובותינו אינו מכשיר אותה, חס ושלום, אלא אדרבה: מצב זה דורש מאתנו מְשָׁנָה זהירות, שמירת העיניים והתרחקות שלא נבוא לא לידי ניסיון ולא לידי ביזיון.

פרק ה': הלבנות צניעות בדורנו

על פי העקרונות שהוסברו בפרקים הקודמים, נוכל לבוא לדון ביחסי נשים וגברים במקומות עבודה, הלכה למעשה; ורק נבהיר בתחילת דברינו כי כפי שכתב הגרנ"א רבינוביץ', קשה לתת בזה כללים מוצקים לכל אדם ובכל מקום, ומה שיבוא להלן אינו אלא דיון כללי על עיקרי התופעות ודרך ההתנהגות הראויה בהם על פי רוב. בעיקר יש לזכור מה שכתב הרב יעקב אריאל, שקיומו של גבול מוצק שאדם קובע לעצמו בעניינים אלו חשוב יותר מהשאלה היכן בדיוק עובר הגבול. אמנם לא הכל אסור, אך גם לא הכל מותר, וחשוב שכל איש ואישה יקבעו לעצמם גבולות ברורים בענייני צניעות במקום עבודתם.

עוד יש להעיר, קודם שניכנס לפרטי ההלכות, שהמרחב הציבורי היום,

על כל מכלול התקשוריותו הביין-אישיות, מורכב הרבה יותר משהיה בדורות קודמים. כך, לדוגמה, בהלכה מחלקים בין נגיעה של חיבה לנגיעה שאינה של חיבה, ובין פעולה של חיבה לפעולה שאין בה חיבה, אך כיום ישנן דרגות רבות בין שתי האפשרויות הללו. הפוסקים מכירים בקשר האישי העמוק הקיים בין בני משפחה, ומאידך בקשר העסקי והמקצועי הקיים בין הקונה והמוכר, או הרופא והמטופל. אולם במרחב הציבורי כיום קיימים מערכות יחסים חדשות ומסועפות בין אנשים ונשים שאינם בני משפחה, שאינן יבשות ומקצועיות בלבד, אלא יש בהם יסוד של חברות. הקשר בין מעביד לעובד כבר איננו מקצועי בלבד, ובוודאי שהקשר בין העובדים עצמם אינו כך. יש קשר של הערצה והכוונה בין מתוך לתלמידה, קשר חברי שנוצר מתוך עבודה משותפת, קשר חברי שנוצר מתוך צורך בתמיכה נפשית, ועוד כהנה וכהנה קשרים מסוגים שונים שנקמטים במקומות אלו. על מנת לפסוק כהלכה בעניינים אלו, חובה להכיר את כל המנעד הקיים.

התייחסות ראשונית ליחסי נשים וגברים בעבודה ניתן למצוא כבר אצל הרמ"ה בפירושו למסכת קידושין

(ע'.), שם הסביר שמה שאמרו שאין משתמשים באישה ואין שואלים בשלומה הוא דווקא באישה "דלא שייכא ביה", אבל אם היא "שייכא ביה" אין לחשוש להרהור ומותר בכל אלו. כוונתו, שאישה שאינו נפגש עמה תכופות יש להיזהר שאפילו שאילת שלום תיתכן לה הקשר מיני או לכל הפחות של חיבה, אך אישה שנפגש עמה לענייני מסחר או עניינים אחרים אין לחשוש שכל מה שמתרחש בינו לבינה יביא להרהורים או הנאות אסורות, אלא בסתם יש לומר כי הפעולות הנעשות ביניהם הינן פעולות תמימות. על כן, נראה להתוות את הכיוון הכללי הבא הלכה למעשה:

(א) בימינו נהגו לשאול בשלום אישה ואין בזה שום איסור. כמו כן לא נהגנו לאסור שיחה עם האישה, ואף שיחה ארוכה, ואף בזה אין איסור. בסביבת העבודה חשוב לשמור על אווירה טובה, ועל כן אף שיחה קלילה, שלעיתים יש בה בדיחות הדעת, נראה שאין לְאָסְרָהּ, כיון שסביבת העבודה בימינו אינה רק מקור פרנסה אלא אף חלק משגרת החיים הרגילים של האדם. מכל מקום, יש להיזהר שלא להישאב לאורך זמן לתוך שיחות שיש בהם

קלות ראש, שמתוכן פעמים רבות באים לידי גסות וניבול פה, ודיבור בעניינים שאינם צנועים כלל ועיקר.

(ב) סביבת העבודה בימינו, כאמור, אינה רק מקום פרנסה, אלא אף מקום של תמיכה נפשית וחברתית. אף מנהלי מקומות העבודה נוהגים כיום להדגיש את חשיבות יצירת החיבור בין העובדים השונים על מנת שתפוקת המשרד תהיה מיטבית. כתוצאה מכך, לא ייתכן להימנע מיצירת קשר חברי בין העובדים, ואף בין איש לאישה העובדים באותו משרד. אולם, קשר זה הינו "קשר חברי" ולא בהכרח "קשר אישי", כלומר: זהו קשר של רעות על בסיס העבודה המשותפת, ולא בהכרח קשר שנוצר מתוך התקשרות ערכית ונפשית. על כן, נראה שאפשר להקל להחשיב קשר חברי שכזה כפעולה תמימה שאין בה איסור.

(ג) ונראה שעל פי זה נוהגים מחנכים ורבנים רבים המלמדים במוסדות חינוך שבהן לומדות נערות, ואף נערות בוגרות, לנהל שיחות אישיות עם תלמידותיהם, ואף שמדברים בנושאים אישיים ביותר, שכיוון

שג	לב	סימן קנ"ה	ישרי
<p>מזה כי אין לדעת עד היכן יגיעו הדברים.</p>	(1)	<p>שהקשר הוא קשר הנובע מהעבודה המשותפת בנושא מסוים, ואף אל הרב פונים בתור זקן שקנה חוכמה, אף כאן אפשר לומר שהקשר הינו קשר תמים, ואין להגדירו כקשר אסור של חיבה.</p>	<p>(ד) על פי זה יש לומר שאף בעבודה יכולים עובדים ועובדות לנהל שיחות זה עם זה, ואף אודות עניינים אישיים, כיוון שסביבת העבודה, כאמור, משמשת כאוזן קשבת לעובדים, והתמיכה הנפשית איננה מעידה בהכרח על קשר אישי עמוק שנוצר, אלא על קשר חברי מסור בלבד.</p>
<p>(2) למגע הגופני ישנו הקשר מיני חזק מאוד, ואף – ואולי בעיקר – בימינו, ועל כן יש להיזהר בו מאוד. אף בציבור הכללי הרגישות להטרדות מיניות עלתה, ובעקבותיה אף הרגישות לכל מגע שלא במקומו, וההנחה הרווחת היא שכל מגע מביא עמו הקשר מסוים של חיבה. למרות האמור, ישנם ביטויים מסוימים של מגע גופני, שבהקשרים מאוד מסוימים התקבלו כפעולות תמימות שאין להם הקשר מיני. כך, לדוגמה, בפגישות עסקיות וכדו' נהגו ללחוץ</p>	(ה)	<p>אמנם, עם כל מה שאמרנו, לצערנו בעת האחרונה ראינו כמה רבה המכשלה בעניינים הללו, ובאמת על רבנים ומחנכים להיזהר מאוד ולשקול הדברים בפלס, אם באמת כדאי הדבר לנהל שיחות אישיות מעמיקות שכאלו, ואם נכון לפתח במקומות עבודה קשרים עמוקים של איש ואישה. ואיני קובע הדברים לאיסור כי לפעמים יש צורך בכך, אך על דרך הכלל, למרות שפתחנו לכך פתח להיתר מצד מנהג העולם, מכל מקום באמת כדאי להתרחק</p>	

ידיים כפעולה המסמלת אמירת שלום, היפרדות, או הסכמה.

(ח) על כן, באופן עקרוני יש להנחות שאל לאיש לבוא במגע גופני עם אישה ולהיפך, ואפילו מלחיצת ידיים יש להימנע ככל האפשר. אמנם, כשמדובר בפגישה עסקית חד-פעמית, יש מקום להקל בזה אם אי-לחיצת היד תגרום אי-נעימות, בושה ופגיעה ברגשות, ומכל מקום אין להושיט יד לכתחילה אלא רק להיענות להושתת יד של אחר (לאישה) או אחרת (לאיש).

(ט) אכילת ארוחת צהריים בסביבת העבודה בימינו הינה פעולה תמימה, המהווה חלק מהשיתוף והאחוה שחווים העובדים כחלק מהאוירה הרצויה במקום עבודתם. אין צורך להימנע מפעולה זו.

(י) לעיתים צוותי העבודה יוצאים לארוחה או פעילות משותפת בתמיכת מקום העבודה, מחוץ לשעות העבודה, ואף זה נעשה לכוונת גיבוש הצוות על מנת ליצור סביבת עבודה יעילה יותר. טוב יהיה אם חברי וחברות הצוות הנשואים יצאו לפעילויות אלו יחד עם בני ובנות זוגם, אך גם אם

הדבר אינו ניתן מותר להם לצאת לפעילויות אלו, שדינם כפעולות תמימה שאין בה הקשר בעייתי. אמנם, ככלל יש להיזהר שפעולות אלו אינן מעיבות על הקשר עם בן/ בת הזוג בבית, וכגון שמבלים יותר מדי עם החברים לעבודה, או שלבן/בת הזוג לא נוח שיוצאים בלעדיהם, וכדו'.

(יא) נסיעות עבודה של איש ואישה יחד אף הן מותרות על פי הטעמים שכבר נאמרו, ומכל מקום בהם יש להיזהר הרבה יותר. בנסיעות אלו, שבהן הגבול שבין חיי העבודה לחיים האישיים מיטשטש מסיבות מובנות, יש להקפיד יתר על המידה שהקשר שבין העובדים יישאר אך ורק קשר מקצועי, ויש להקפיד שלא לשבת שעות ארוכות יחד מחוץ לשעות העבודה עצמן. יש לנסות כמה שיותר להתמקד במטרת הנסיעה, ולא בעניינים אחרים.

ישנם עוד עניינים רבים שניתן היה לדון בהם, אך אין מטרתנו ליצור רשימה ממצה ומדויקת, כפי שכבר הבהרנו לעיל. הדוגמאות הניתנות כאן, מטרתן להוות דוגמה לסוג שיקול הדעת

המציאות התדירית הקיימת במקומות עבודה היא של עליות ומורדות בלחץ ובכמות העבודה במשך השנה. יש זמנים שבהם העובדים אינם צריכים לעבוד מעבר לשעות יום עבודה רגיל, אך מאידך ישנם זמנים במשך השנה שבהם הלחץ גובר, ומסיבה כלשהי נאלצים חלק מהעובדים להישאר בעבודה עד מאוחר. לעיתים אף ייתכן שמנהל המשרד צריך להישאר והוא מבקש ממזכירתו שתישאר על מנת להיות לו לעזר. בכל אלו יש לדון אם ניתן להקל באיזה שהוא אופן להתיר מצבים אלו, או שיש דווקא להחמיר.

לכאורה, מצאנו מספר היתרים בהלכה למצבים מעין אלו. הראשון שבהם הוא מה שנאמר במסכת קידושין (פ"א.): "בעלה בעיר אין חוששין לה משום יחוד", וכן (פ'): "ישראל – אשתו משמרתו". ובשו"ת ציץ אליעזר (שם) ביאר שאישה מותרת בייחוד כל שבעלה בעיר כיוון שאימת בעלה עליה, אך האיש אינו מותר בייחוד אלא אם כן אשתו עמו בבית שאז אשתו משמרתו. מכל מקום נמצא שאישה נשואה אינה צריכה לחשוש לייחוד אם בעלה בעיר.

עוד מצאנו היתר בשו"ת הרדב"ז (ג', תפ"א) שנשאל על נשים במצרים

שצריך אדם לקחת בחשבון כשעוסקים בעניינים אלו. החלטות נכונות, שקולות ומאוזנות, יביאו לכדי יצירת סביבת עבודה בריאה, שבה מופחת המתח המיני בין הגברים והנשים, והעבודה המשותפת נעשית מתוך אווירה חברית ותומכת, ללא הרהורים אסורים או הנאה אסורה. במיוחד, יש בכוח אווירה זו להחזיר לאישה את כבודה, שהרי בעקבות אי שמירה על הלכות צניעות, או בעקבות שמירה מופרזת עליהם, האישה עוברת תהליך מבזה של החפצה מצד אחד, והתעלמות מצד שני. מחובתנו ליצור אווירה שבה גברים ונשים גם יחד יוצרים מבנה חברתי חדש ובריא, מפרה ויוצר, שבו הכל משתתפים כשווים אלו עם אלו.

נספח: הלכות ייחוד בסביבת עבודה

לא נוכל במסגרת תשובה זו לדון בהרחבה בהלכות ייחוד על כל פרטיהם וענייניהם, וכבר הקיף את העניין מכל צדדיו הגאון הרב אליעזר יהודה ולדינברג בשו"ת ציץ אליעזר (ו', מ', קונטרס איסורי יחוד). כאן נבוא לדון בקצרה אך ורק בשאלה האם יש מקום להחמיר או להקל יותר מהרגיל בסביבת עבודה לעניין איסור זה, עקב הנסיבות המיוחדות שיוצרת סביבה זו.

שהולכות לעשות מלאכה בבית הגויים ונשארות שם כמה לילות, ואף שהרדב"ז כותב שזהו מצב בלתי נסבל, מכל מקום הוא כותב שמשום ייחוד אין לחשוש, ולכך הוא נותן כמה טעמים: (א) יש כאן יותר משלוש נשים ביחד. (ב) כולם טרודים בעבודתם. (ג) הנשים ההולכות הם זקנות ואין אדם המתאוה להן. (ד) מי שמביא את הנשים לעבוד אינו רוצה להרע את חזקתו כדי שימשיכו לבוא לעבוד שם. הרדב"ז מדגיש שהטעם הראשון הוא עיקר והשאר הם סניפים להקל, ומכל מקום יש כאן עוד כמה טעמים שאפשר לסמוך עליהם במקום הצורך.

בשו"ת ישכיל עבדי (ב', אבהע"ז, י"ח) לרבי עובדיה הדאיה הביא טעם היתר בזה, שנשאל בעניין רופא שבאות אליו נשים לשאול את עצתו ודלתו סגורה, ולפעמים אף נעולה. לאחר שדן בדבר קצת, ומביא תשובת הרדב"ז, כותב בלשון זו: "דמאחר דהרופא זו הוא מלאכתו אשר ממנה מתפרנס לא מירע לאומנותיה ומירתת פן יגלה קלונו ופסוק לחיותיה. ואף אם יהיה הדבר ברצון האישה... מכל מקום הוא בעצמו לא יהון לעשות כדבר הזה דאם יוודע קלונו העולם יבדלו ממנו ושום אחד לא יקרב אל פתח ביתו... ובפרט אם יש

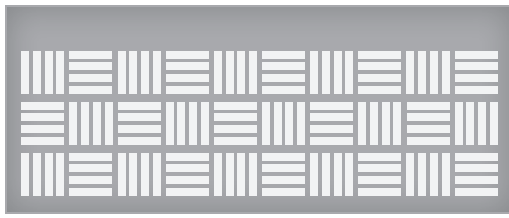
אנשים עומדים בחוץ שבאים להתרפות, דודאי דאינו מנסה כלל לדבר דבר וחצי דבר מעניין זה כלל כי חושש פן לא תשמע אליו ותצעק לקרוא לישועה ויגלה קלונו ויהיה לבוז וללעג וקלס בפני כל. ובפרט שיטל עליו עונש גדול מצד הממשלה שמענישין לאונס אישה שלא ברצונה. ואף אם בשעה שנכנסה עמו לא היו אנשים בחוץ, מכל מקום מאחר דמצוי והוה דבשעה הזאת באים אנשים לדרוש ברופא ומחכים בחוץ עד בוא תורם, אם כן מיחש חייש לשמא אנשים עומדים בחוץ ומירתת. ומכל מקום מהיות טוב שתזהר האישה לקחת חבירתה עמה שתהיה שומרת לה מבחוץ".

אמנם, קשה לסמוך היום על היתרים אלו ודומיהם, מפני שהמציאות הקשה בחברה המערבית מלמדת שהנחות פסיכולוגיות אלו בדבר ההשפעה שיש למציאות הבעל בעיר או לאפשרות ההיתפסות על ידי אחרים ואיבוד מקום העבודה – כיום אינן נכונות. לא נוכל לסמוך על היתרים אלו בשופי, בהיחשפנו למציאות העגומה בשטח. אף אנשים רמי-דרג, בין במגזר העסקי ובין במגזר הציבורי, מסכנים את חיי הנישואין שלהם, את מעמדם בעבודה, ולעיתים אף את מעמדם בציבור, מפאת

חמדת מעשים אסורים. לצערנו, דבר זה נעשה אף הוא "אורחא" בכמה ממדינות המערב, וזה מחייבנו להחמיר בקיום הלכות ייחוד דווקא בימינו. אף שהחוות יאיר (סימן ע"ג) כתב שמפני צורך הפרנסה וחימוד הממון הציבור לא מקשיב לפוסקים בעניין זה, ועל כן מחפשים צדדים להיתר ללמד זכות על עם ישראל, מכל מקום היום כבר ראינו תוצאות קשות, כפי שהזכרנו, ועל כן חובה עלינו לזעוק ולהזהיר את הציבור שיש בעניין זה בעיות הלכתיות, ואין להסתפק בהעלמת עין ולימוד זכות.

מכל מקום, יש מקום להקל על בסיס אישי לסמוך על ההיתרים המוזכרים כאן, למי שבטוח מאוד בעצמו ויודע שלא יתפתה לדבר, ובמיוחד במקרים של הפסד ממון גדול מאוד שיצר חימוד הממון אף הוא לא תש כוחו אף בדורנו ויש לסמוך על כך שיהיה טרוד בעבודתו ובעסקיו ולא יבואו לידי מעשים אסורים, אך צריך מאוד להיזהר שלא להשתמש בהיתרים אלו דרך קבע, שההרגל מוביל את האדם לחוסר־זהירות.

מפתחות

